

HVA ER SANNHET?

Lars Fr. H. Svendsen

2018 © Civita AS
Printed in Norway

Isbn: 978 82-92581-89-6

Utgiver: Civita, Akersgt. 20, 0158 Oslo
Omslag: Veronica Sande/Sande design
Sats og design: Veronica Sande/Sande design
Produksjon/trykk: F. J. Stenersen, Oslo

www.civita.no

Innhold

Innledning	5
Hva er sannhet?	7
Post-sannhet	13
Ideenens markeds plass	21
Løgn og bullshit	25
Dialogen	33
Sannhet og sivilisasjon	37
Videre lesning	45

Innledning

Pontius Pilatus stilte spørsmålet: "Hva er sannhet?" (Joh 18:38) Men det var et retorisk spørsmål. Formålet med spørsmålet var ikke å få noe svar, men heller å avise problemstillingen som irrelevant. En skepsis til begrepet om sannhet er ikke noe nytt fenomen, men mange synes å mene at sannheten er i ekstra store vansker i vår tid, ikke minst i politikken. Ikke minst hevdes det fra mange hold at vi er gått inn i en tilstand av "post-sannhet". Med det menes en tilstand hvor sannheten, slik vi tradisjonelt har forstått den, ikke lenger har noen normativ kraft, og at språkets eneste funksjon, særlig i politikken, kun kan være å utføre ulike strategiske manøvrer uten at man behøver å rette seg etter fakta eller virkeligheten.

I denne pamfletten vil jeg se nærmere på hva som karakteriserer begreper som "sannhet", "sannaktighet", "post-sannhet", "bullshit" og "løgn", og videre undersøke om sannheten virkelig er så truet som mange hevder. Jeg vil argumentere for at i den grad det skulle være et bestemt sannhetsproblem i dagens

kultur, knytter det seg etter min mening ikke først og fremst til spørsmålet om hva sannhet *er*, men heller om *hvem* som forvalter den.

Hva er sannhet?

I **hverdaglig forstand er** det ganske ukomplisert å si hva det innebærer at noe er sant. Da Arne Næss gjennomførte en undersøkelse av vanlige folks oppfatninger om sannhet, *Truth as conceived by those who are not professional philosophers* (1938), var et ganske vanlig svar blant husmødrene på Vettakollen i Oslo og andre han spurte at noe er sant hvis det er slik det *er*. Da la de seg på omtrent samme linje som Aristoteles gjorde da han definerte "sannhet" i *Metafysikken*: "Å si om det som er at det ikke er, eller om det som ikke er at det er, er falskt, mens at si om det som er at det er, og om det som ikke er at det ikke er, er sant." Påstanden "snøen er hvit" er da sann hvis og bare hvis snøen virkelig *er* hvit. En slik forståelse av sannhet virker utvilsomt plausibel, men den er kanskje ikke så opplysende, for neste spørsmål blir da selvsagt hva vi mener med at noe "er" slik-eller-slik og hvilke muligheter vi har til å kunne fastslå hvorvidt det er slik-eller-slik. Vi ønsker oss også gjerne noe mer, en "dypere" redegjørelse for hva sannhet *egentlig* er. Det finnes en myriade av filosofiske teorier, utviklet over flere

tusen år, som forsøker å forklare hva sannhetens vesen er, men det er i grunnen lite som taler for at vi er stort nærmere et tilfredsstillende svar i dag enn vi var for 2 500 år siden. I det følgende kommer jeg ikke til å gå inn på slike sannhetsteorier, om sannhet bør forstås som for eksempel korrespondanse eller koherens, av den enkle grunn at det ikke er disse spørsmålene det dreier seg om når sannhetsbegrepet er satt i spill i dagens offentlige debatt. Når folk braker sammen om sannhet i det offentlige rommet, er det ikke knyttet til spørsmålet om hva sannhet er, men heller til hva som faktisk er sant og hvem som er i besittelse av sannheten.

Den hverdagslige forståelsen av sannhet er tilstrekkelig for vårt formål. Det finnes trivielle sannheter som at "Oslo er hovedstaden i Norge", "17. mai er Norges nasjonaldag", "Gull er tyngre enn vann", "Solen er større enn månen" og " $2 + 2 = 4$ ". Ingen fornuftige mennesker betviler at disse utsagnene er sanne. Vi kan si at denne type utsagn er paradigmatisk sanne. Vi tenker også at det finnes slik sannheter som vi ikke har oppdaget, og kanskje heller aldri vil oppdage. For eksempel vet vi ikke hvem som myrdet Sveriges statsminister Olof Palme, men vi tenker at det finnes en sannhet om dette som vi kunne ha oppdaget, slik at påstanden "X myrdet Olof Palme" ville ha vært sann. Det er mer kontroversielt om det finnes moralske eller estetiske

sannheter av et slikt slag, men det skal ikke forfølges videre her.

Et gjennomgående trekk ved sannhetspåstandene ovenfor, er at de er rettet mot *objektet* for påstanden, og ikke mot den som fremsetter påstanden. Det er et saksforhold utenfor taleren som skal rettferdiggjøre påstandens sannhet. Det synes imidlertid å ha blitt stadig mer vanlig at man gir emosjonelle begrunnelser for sine oppfatninger, også om faktaspørsmål, i det offentlige rommet i nyere tid. Det handler om utsagn av typen: "Jeg føler at det er sant at...". Sannhetsverdi er her noe som ikke avgjøres av objektive fakta, men av talerens følelsesliv. Vi kan kanskje si at den implisitte sannhetsteorien her kan kalles den emosjonelle sannhetsteorien: Noe er sant hvis det *føles* sant. Problemet med en slik teori er at den ikke skiller mellom at noe oppfattes som sant og at det virkelig er sant. Ut fra en slik teori vil det ikke være mulig å ta feil av noe som helst. Snarere enn sannhet, angir en slik teori hva vi kan kalle *sannaktighet*. "Sannaktighet" er den norske ekvivalenten til det engelske uttrykket *truthiness*, som i 2005 ble kåret til årets ord av American Dialect Society. Uttrykket ble myntet av den amerikanske komikeren Stephen Colbert til å beskrive den retoriske strategien som består i å la magesfølelsen avgjøre hva som er sant snarere enn å basere seg på etablerte fakta og logikk. Med

begrepet om sannaktighet har vi begynt å nærme oss såkalt post-sannhet, som jeg skal komme utførlig tilbake til nedenfor.

Jeg har selv et nokså realistisk syn på sannhet, i den forstand at jeg mener at verden har en beskaffenhet som er uavhengig av vår vilje, at tingenes tilstand er slik de er uavhengig av hva vi måtte tro eller ønske. Det innebærer også at vi kan ta feil. Muligheten for å ta feil er avgjørende for overhodet å kunne snakke om sannhet. Hvis vi ikke kan skille mellom det som *virker* riktig og det som *er* riktig, kan vi overhodet ikke snakke om at noe som helst er riktig. "Riktig" vil bli et meningstomt uttrykk. På den annen side vil et visst kjennskap til filosofihistorie, vitenskapshistorie og sosialantropologi vise en at det finnes et så stort mangfold av måter å dele opp virkeligheten på at det kan synes vanskelig å unngå en viss relativisme. Jeg tror at det er viktig at vi beholder begge disse stemmene i oss, både realisten og relativisten, at vi ser at de begge har gyldige poenger, men at de begge også har en tendens til å føre oss på aveie når de ikke modereres av sin motsetning. Realistens problem er at han har en tendens til å bli temmelig enøyd i sitt syn på sannheten, at han tror at han er i besittelse av Sannheten, og ikke ser at det han er i besittelse av er én sannhet om et fenomen, mens relativistens problem er at sannheten pulveriseres av det som kun blir et mangfold av oppfatninger. Relativisten

har rett i at det ikke bare finnes én sann beskrivelse av verden, men det finnes også usanne beskrivelser av verden, og vi bør kunne skille mellom de sanne og de usanne.

Post-sannhet

Oxford Dictionaries valgte **"Post-Truth"** som årets ord i 2016, og hevdet at det knytter seg til omstendigheter der objektive fakta er mindre viktige for å forme den offentlige opinionen enn appeller til følelser og personlige trosoppfatninger. Den første bruken av uttrykket "post-sannhet" var etter alt å dømme i en artikkel fra 1992, hvor den serbisk-amerikanske forfatteren Steve Tesich, som hevdet at den amerikanske befolkningen var så traumatisert av Watergate, Iran-Contras og andre skandaler at den hadde vendt seg bort fra sannheten.

Det er ikke opplagt akkurat hva som skal forstås med "post-sannhet". Én tolkning er at det betegner en situasjon hvor språket, de dommene vi feller og påstandene vi fremsetter, ikke henviser til noe vi kan kalle fakta eller virkelighet. Det er imidlertid ikke helt enkelt å definere "fakta" eller "virkelighet" heller. Selv har jeg sans for den amerikanske *science fiction*-forfatteren Philip K. Dicks definisjon av virkelighet som det som fortsetter å være der selv om du slutter å tro på det. Det avgjørende

som fanges inn av denne definisjonen er at virkeligheten overskrider våre oppfatninger om den, og at den derfor kan tjene som et korrektiv til dem. Hvis påstandene våre mangler et slikt korrektiv, kan ikke språket være noe annet enn et strategisk spill. Det vil ikke finnes noen standard de ulike fortellingene kan vurderes opp mot.

I en verden av post-sannhet søker man ikke fakta for å kunne basere ens oppfatninger på dem, og eventuelt å korrigere disse oppfatningene. Snarere søker man kun oppfatninger som kan understøtte de oppfatningene man allerede har. Riktignok er en bekreftelsestendens (*confirmation bias*) et velkjent psykologisk fenomen som formodentlig er like gammelt som menneskelheten selv. Vi har en draging mot å søke etter bekreftelser på det vi allerede holder for sant. I en verden hvor sannheten fortsatt har autoritet, hvor vi aksepterer et skille mellom hva vi *tror* er sant og hva som *er* sant, finnes det fortsatt korrektiver til en slik bekreftelsestendens, mens den får uinnskrenket spillerom i en verden av post-sannhet.

Kellyanne Conway, Donald Trumps spesialrådgiver, hevdet i en mye omtalt uttalelse at Trump-administrasjonen hadde "alternative fakta". Spørsmålet er hva som kan menes med det? Hvis hun simpelthen hadde ment at det finnes *ytterligere* fakta, er

påstanden uproblematisk. Det finnes alltid flere fakta som kan innhentes om en hvilken som helst sak. Hvis det menes at det finnes ny informasjon som tilsier at det man har trodd er et faktum ikke stemmer, er det også uproblematisk, da vi stadig reviderer hva vi oppfatter som fakta i ulike spørsmål etter hvert som vi oppnår mer kunnskap. Hvis det derimot menes at det finnes direkte motstridende fakta, slik at én part kan hevde A mens en annen med like stor rett kan hevde ikke-A, er det mer problematisk, fordi det strider mot kontradiksjonsprinsippet: En påstand og denne påstandens negasjon kan ikke begge være sanne på én og samme tid. Helt siden antikken har det vært vanlig å oppfatte kontradiksjonsprinsippet som uomgjengelig, og den som ønsker å bestride prinsippet har en krevende oppgave. Hvis det er et faktum at Tyskland invaderte Polen 1. september 1939, kan det ikke være et faktum at Tyskland *ikke* invaderte Polen denne datoen. Enten ble Henry Oliver Rinnan henrettet ved skyting på Kristiansten festning i Trondheim klokken 04.05 den 1. februar 1947, eller så ble han ikke det. Det kan være uklarerheter om detaljer, men det finnes fakta som vi kan ta feil av eller få riktig. Ikke alt kan reduseres til kun å være en oppfatning. Fakta er fakta, uansett hvor mange som måtte være av en annen oppfatning. Det er et faktum at jorden er rund selv om *The Flat Earth Society* skulle vinne gjennomslag for sin oppfatning at dette ikke stemmer.

Post-sannhet er nært beslektet med hva vi ovenfor kalte sannaktighet. Da Ronald Reagan til slutt innrømmet sin delaktighet i Iran-Contras-skandalen, var det med følgende utsagn: "Jeg fortalte det amerikanske folket at jeg ikke byttet våpen mot gisler. Mitt hjerte og mine beste hensikter forteller meg at det er sant, men fakta og bevis forteller meg at det ikke er det." Denne motsetningen mellom fakta og hva man *føler* er sant, er slående, og peker fremover mot George W. Bush og Donald Trump, men Reagan anerkjente i det minste at det finnes fakta og at de kan vise noe annet enn hva ens følelser forteller. Reagan opprettholdt altså et skille mellom sannhet og sannaktighet. I Trump-regimet er denne motsetningen falt bort – det finnes her ikke lenger noen fakta som kan korrigere ens subjektive fornemmelser. Samtidig skal vi ikke tegne nyere amerikansk politikk som en sammenhengende forfallshistorie: Selv om løgnstatistikk viser at Trump er USAs minst sannferdige president noensinne, viser den også at hans forgjenger, Barack Obama, var tidenes kanskje mest sannferdige. Vi bør heller ikke mane frem en fortid hvor alt var i skjønneste orden, da det er rikelig med eksempler på et mildt sagt fleksibelt forhold til sannheten også tidligere i amerikansk politikk.

I "Bill for the More General Diffusion of Knowledge" (1779) fremhevet Thomas Jefferson hvordan sannheten må være et

vern mot autoritær politikk. Sannferdigheten sto imidlertid ikke i så høy kurs hos Jeffersons tilhengere i valgkampen i 1800, der de hevdet at hans motstander, John Adams, faktisk var en hermafrodit. Adams' tilhengere hevdet på sin side at det ville føre til man ikke bare ville tillate, men til og med gi opplæring i drap, tyveri, voldtekt, utroskap og incest hvis Jefferson skulle blir valgt. Skitne valgkamper er ikke noe nytt fenomen. Om noe kan det hevdes at sannferdighet i politikken sto noe høyere i kurs i det 20. århundret enn i de foregående århundrene og at Trump faktisk er en mer tradisjonell politiker og president enn man skulle tro.

Trump går kompromissløst etter mannen fremfor ballen. Hvis han konfronteres med at noe han har sagt er løgn eller bullshit, er hans strategi ikke å underbygge påstandene sine ytterligere, men heller å hevde – som oftest uten videre begrunnelse – at den som fremsetter kritikken ikke er troverdig, hvilket impliserer at heller ikke kritikken er troverdig, og da er den å betrakte som irrelevant. Man kan si at strategien ikke er å fremme egen troverdighet, men heller å underminere alle kritiske stemmers troverdighet. Hvis ingen er til å stole på, kan man like gjerne tro på Trump som på Washington Post. Bare rundt en tredjedel av amerikanske velgere oppgir at de oppfatter Trump som ærlig, og det er et lavere tall en hva noen tidligere president har hatt.

Da er det overraskende at han har såpass høy *approval rating* som han har. Riktignok er den lav sammenlignet med tidligere presidenter, men det er langt flere som støtter ham og mener at han gjør en god jobb som president enn som oppfatter ham som ærlig. Én tolkning av det er at disse velgerne mener at ærlighet er av underordnet betydning, for eksempel fordi alle politikere oppfattes som uærlige, og da må man basere seg på andre kriterier. I USA har befolkningens tillit til massemediene vært i fritt fall i lang tid, og mistilliten er sterkest hos republikanske velgere. I en slik situasjon vil massemedienes informasjon ikke fremstå som et pålitelig korrektiv til Trump-administrasjonens påstander, selv om borgeren skulle mene at Trump-administrasjonen ikke er troverdig.

I en studie fra PEW Research Center hevdet 80 prosent av Clinton-velgerne i siste presidentvalg at de trodde at de ikke ville kunne bli enige med Trump-velgerne om grunnleggende fakta, mens 81 prosent av Trump-velgerne hevdet det samme. Slik velgerne så det, handlet det ikke bare om uforenelige verdier eller uforenelige oppfatninger om hva som vil være de beste politiske vedtakene, men om en uløselig uenighet om selve fakta. Selv om det logisk sett er et vanntett skille mellom fakta og verdier – du kan ikke avlede verdier fra fakta eller omvendt – vil de i praksis gripe over i hverandre ved at ens verdier vil

virke førende på hva man oppfatter som de relevante fakta, og hva som oppfatter som fakta vil være medbestemmende for hvilke verdier man har. Derfor er det viktig med et verdimangfold i både massemedier og academia: Selv om begge mener å beskjeftige seg med fakta, vil deres verdier være medbestemmende for hvilke fakta de mener at de bør beskjeftige seg med, og et større tilfang av verdier vil derfor også gi et mer dekkende tilfang av fakta.

Vår tids sannhetsproblem handler ikke om hvilken sannhetsteori som skulle være riktig, om en korrespondanseteori eller en koherensteori er å foretrekke, men om hvem som har autoritet til å forvalte sannheten. I moderne tid har vitenskapen vært den fremste forvalteren av sannhet. Det er den for så vidt fortsatt, men det er en svekket autoritet. Det samme gjelder massemediene. Svært store deler av vår kunnskap er basert på tillit. Enhver må stole på informasjon fra andre borgere, journalister, eksperter og så videre. Alle disse må igjen stole på andre, og eksperter må stole på andre eksperters vurdering av hverandre. For eksempel er jeg for svak i statistikk til at jeg normalt kan undersøke holdbarheten til det statistiske arbeidet i en artikkel i et medisinsk tidsskrift, og derfor må jeg stole på at forskerne er statistisk kompetente, at andre statistisk kompetente forskere har vurdert artikkelen før publisering og at atter andre vil

vurdere den og påpeke eventuelle svakheter etter publisering. Ikke bare mangler jeg den statistiske kompetansen til selv å foreta disse vurderingene – jeg mangler også den statistiske kompetansen til å kunne vurdere hvem som har tilstrekkelig statistisk kompetanse. Siden vi ikke selv kan forsikre oss om at de som antas å forvalte sannheten virkelig gjør det – fordi det i siste instans ville kreve at vi hadde like mye kunnskap som dem, og da ville vi ikke behøve dem – må vi stole på andre autoriteter som forteller oss hvilke autoriteter vi kan stole på. Slik sett vil svært mye av det vi mener å ha kunnskap om basere seg på en trosakt, hvor vi velger å tro på noen, men ikke på andre. Vi kan ikke selv, hver og én av oss, fastslå hva som er sant, fra bunnen av. Vi må nødvendigvis basere oss på autoriteter. Spørsmålet er: Hvilke autoriteter?

Ideenens markeds plass

Når ekspertenes autoritet undermineres settes også demokratiet i fare, i det minste hvis vi ønsker et demokrati med en noenlunde kunnskapsbasert politikk. I det representative demokratiet har selvsagt ikke representantene kunnskapen eller evnen til selv å undersøke alle fakta fra bunnen av i sakene de må fatte beslutninger om. De må basere seg på eksperter, på noen som vet bedre enn andre. Selvsagt handler politikk ikke bare om fakta, men også om verdier, men en kunnskapsbasert politikk må forholde seg til at det finnes fakta.

Det er i dag en tendens til at en konspirasjonsblogg blir en informasjonskilde på lik linje med en presumptivt seriøs avis. En vaksineskeptisk skuespiller blir en like pålitelig kilde som Tidsskrift for den norske legeförening. Alle blir i utgangspunktet like pålitelige eller upålitelige. Enhver med tilgang til internett kan spre "nyheter" og "analyser" på like fot med andre, og

ikke minst få dem applaudert av likesinnede over hele kloden. I det 21. århundret er muligheten til å spre tanker og nå ut til et publikum ikke lenger begrenset til aktører med tilgang til en sentralisert og kostbar infrastruktur.

John Stuart Mill baserte i stor utstrekning sitt forsvar for ytringsfriheten på at alle oppfatninger burde møtes til dyst på ideenes store markedsplass. Da forutsatte han imidlertid at det finnes én stor offentlighet. Det vi ser i dag er snarere en myriade av deloffentligheter. Her kan det kanskje være hensiktsmessig å skille mellom hva vi kan kalle sjakten versus ekkokammeret. Sjakten er karakterisert av at bare et høyst begrenset utvalg av informasjon kommer inn, mens ekkokammeret tvert imot aktivt stenger alternativ informasjon ute. Det vil ikke alltid være så opplagt om man befinner seg i en sjakt eller i et ekkokammer. Responsen fra de andre deltakerne vil være avgjørende for hvorvidt det handler om det ene eller det andre. Hvis de er villige til å ta ditt synspunkt i betraktning uten nødvendigvis å være enige med deg, er det etter alt å dømme en sjakt. Her vil du ikke i utgangspunktet være diskreditert ene og alene i kraft av å ha en avvikende oppfatning. I et ekkokammer vil det derimot ikke være noen åpning for at det alternative synspunktet kan ha noen verdi, og den som fremmer synspunktet vil ofte bortdefineres som en som kun kan bibringe usannheter.

I sjakten har du et *annet* synspunkt, mens du i ekkokammeret vil oppfattes som å ha et *fiendtlig* synspunkt. I sjakten er det en mangel på andre perspektiver, mens ekkokammeret bortdefinerer folk med avvikende oppfatninger som upålitelige. Fordi disse menneskene betraktes som upålitelige, blir det heller ikke nødvendig å se nærmere på sannhetsgehalten i det de sier. Ekkokammeret fremelsker en nesten militant mistillit til alt utenfor kammeret.

Hovedproblemet med både sjakten og ekkokammeret er at du i grunnen bare får gjentatt det du allerede har hørt. Det gir deg *mindre* grunn til å tro at det du hører er sant, fordi du ikke har fått informasjonen fra et bredere utvalg kilder. Psykologisk vil virkningen være den motsatte, nemlig en tilbøyelighet til å bli enda mer skråsikker. Du har ingen virkelig grunn til å bli mer sikker hvis det du eksponeres for kun er en gjentakelse av samme informasjon fra samme kilder, like lite som du får bedre grunn til å tro at det som rapporteres i en nyhetssending er sant bare fordi du velger å se den samme nyhetssendingen flere ganger i reprise. Sjakten er imidlertid prinsipielt åpen for ny informasjon, der ekkokammeret er lukket.

Det er ikke slik at medlemmene av ekkokammeret er uinteresserte i fakta og logikk – i det vesentlige har de nok de samme

erkjennelsesnormene som de fleste andre. De skiller seg heller ut ved å ha tillit til andre kilder, og en vesentlig sterkere mistillit til kilder som gir annen informasjon. Ekkokammerets problem er ikke bristende logikk, men feilplassert tillit. Vi kan eventuelt si at medlemmene av ekkokammeret treffes av det Thomas Aquinas beskriver som "villet uvitenhet", hvor man ikke vet noe fordi man ikke vil vite det. Dette er en selvpåført uvitenhet man kan klandres for.

At noen befinner seg i et ekkokammer, betyr ikke at de tar feil. Det er fullt tenkelig at oppfatningene som hersker i ekkokammeret er helt korrekte, selv om de skulle være uglesett av utenforstående. Imidlertid får man, ved å begrense seg til ekkokammerets område, mindre grunn til å tro at det man tror er sant, virkelig er det. Det er først ved å løfte ideene ut på den store ideenes markeds plass som Mill skriver om, hvor de får brynt seg på andre ideer, at du kan få en bekreftelse som er verdt noe. Hvis du skal begi deg ut på denne markeds plassen, må du imidlertid respektere spillereglene.

Løgn og bullshit

Det finnes ingen allment anerkjent, filosofisk definisjon av løgn, men det er vanlig å si noe i retning av at det er å fremsette usanne påstander i den hensikt å villede noen. Du lyver altså hvis du sier noe som du tror er usant og ønsker å få noen andre til å tro at det er sant. Et problem med en slik definisjon er at den krever at du faktisk *sier* noe usant, men man synes også å lyve hvis man unnlater å si noe for å skape et inntrykk hos andre av at fakta er annerledes enn man selv har grunn til å tro.

Man kan fortelle en usannhet uten å lyve, hvis man selv er villredde om hva som er sant. For at noe skal være en løgn kreves det heller ikke at det man sier faktisk er usant – det er tilstrekkelig at man selv tror at det er usant. Hvis jeg sier at statsministeren har et utenomekteskapelig forhold til lederen av det største opposisjonspartiet, og at jeg videre er overbevist om at det ikke forholder seg slik, men jeg ønsker at andre skal tro det, vil dette være en løgn selv om deres respektive memoarer mange år senere skulle vise at de faktisk hadde et slikt forhold.

Det finnes altså sanne løgner, fordi det avgjørende for hvorvidt noe er en løgn, er oppfatningen til den som uttaler seg om saksforholdet, og ikke selve saksforholdet. Hvis USAs daværende utenriksminister, Colin Powell, virkelig trodde at Irak var i besittelse av masseødeleggelsesvåpen da han holdt sin beryktede tale i FN den 5. februar 2003, var han ikke en løgner til tross for at det han sa var usant. Derimot er det mer tvilsomt om han kan beskrives som sannferdig, for selv om han skulle ha vært oppriktig, burde han ha gjort mer for å forsikre seg om nøyaktigheten til sine uttalelser. Det har han også selv medgitt i ettertid.

Det kunne også tenkes at Powell ved denne anledningen ikke brydde seg om hvorvidt det han sa var sant eller usant, men simpelthen var ute etter å oppnå en bestemt virkning ved å si det han gjorde. I så fall er det grunn til å beskrive hans uttalelser til FN som bullshit, snarere enn løgn. Man kunne forsøke å oversette "bullshit" med for eksempel "sludder", "sprøyt", "tøv", "pjatt", "svada", "vås" eller "vrøvl", men ingen av disse er helt dekkende. Det mest treffende er antagelig "pisspreik", men det engelske uttrykket er i så stor grad tatt opp i norsk dagligtale at man like gjerne kan la det stå uoversatt. Den som satte begrepet "bullshit" på det filosofiske sakskartet, var den amerikanske filosofen Harry Frankfurt. Det sentrale i Frankfurts analyse av bullshit er at den avhenger av innstillingen til den

som snakker eller skriver. Bullshit kjennetegnes av en likegyldighet overfor hvordan noe virkelig er. Både løgneren og den sannferdige mener å vite hva som er sant, mens den som farer med bullshit rett og slett ikke bryr seg om det. Bullshitteren er bare opptatt av hvilken *virkning* hans eller hennes utsagn har, og betrakter det derfor som irrelevant om utsagnet er sant eller usant. Derfor kan en påstand være sann, men like fullt være bullshit. Ofte er bullshit usann – eller for den saks skyld på et så ullent nivå at man vanskelig kan si noe fornuftig om sannhetsverdien – men det hender at en bullshit-påstand tilfeldigvis er sann, slik en klokke som har stoppet viser riktig tid to ganger i døgnet.

Ifølge Frankfurt er bullshit en større fare for samfunnet enn hva løgneren er, fordi den "undergraver respekten for sannheten". Den som lyver er tross alt opptatt av hva som er sant, men sier det motsatte av hva som er sant. Det er analogt med at dobbeltmoral er å foretrekke fremfor ingen moral overhodet. Analytisk sett er Frankfurts skille mellom sannhet, løgn og bullshit klart, men i praksis kan det være vanskelig å avgjøre hvilken intensjon en taler har, og følgelig hvilken kategori talerens utsagn faller i.

I likhet med løgneren gir bullshitteren seg ut for å overbringe

informasjon i tråd med normene for informasjonsutveksling. Han foregir å være oppriktig og nøyaktig, men er en bedrager som ønsker å manipulere andre. En som forteller deg løgn eller bullshit forsøker å få deg til å tro at ting er annerledes enn de virkelig er. Derigjennom forsøker vedkommende å få makt over deg, ved at dine oppfatninger skal rette seg etter hans vilje snarere enn etter saken selv. Man kan si at du umyndiggjøres av løgnen.

Frankfurt hevder at demokratiet har en særlig stor evne til å produsere bullshit, fordi det "i et demokrati er enhver borgers plikt å ha en mening om absolutt alt, eller i det minste alt som har å gjøre med styringen av landet". Her er jeg ikke enig med Frankfurt. I det minste mener jeg at det er verre om landets ledere produserer bullshit enn om resten av borgerne gjør det. Her utmerker totalitære og autoritære regimer seg som større bullshitprodusenter enn demokratiene. Demokratiets fortrinn er at landets ledere faktisk må stå til ansvar for borgerne, og ofte vil deres bullshit komme tilbake for å hjemsøke dem. En diktor må derimot ikke stå til ansvar for folket – bortsett fra i de tilfellene der en revolusjon finner sted – og kan i stedet diktere hva som er "sant". Han kan vedta at hvilken som helst bullshit skal utgjøre sannheten, slik at sannhetens domene blir fullstendig kolonialisert av bullshit.

En viktig forløper for Frankfurts analyse av bullshit, som underlig nok ikke nevnes av ham, er George Orwell, som i 1946 utga essayet "Politics and the English language", der han hevdet at "i vår tid er politisk tale og skrift stort sett et forsvar for det som ikke kan forsvares". Han viste der hvordan bruken av blant annet eufemismer og bevisst vaghet brøt ned meningsinnholdet i det politiske språket. Temaet ble videreutviklet i romanen *1984* (1949), hvor hovedpersonen, Winston Smith, arbeider i det såkalte "Sannhetsministeriet". Smith beskriver arbeidet sitt slik: "Det meste av det materialet en stelte med, hadde ikke forbindelse med noe i den virkelige verden, ikke engang den forbindelse som inneholdes i en direkte løgn." Det er langt på vei identisk med hva Frankfurt definerer som bullshit.

Den som farer med løgn eller bullshit snylter på sannhetsinstitusjonen. Vi kan si vedkommende ikke hører hjemme i samme språkspill som de sannferdige fordi han følger andre regler. Både løgnen og bullshiten er definert gjennom talerens bedrageriske sinnelag. Uten et slikt sinnelag kan det man sier være uklart, feilaktig, sludder, irrelevant og så videre, men ikke løgn eller bullshit.

Løgn er mulig bare under forutsetning av at vi stort sett stoler på hverandre. Slik tillit er en forutsetning for at et samfunn

overhodet skal kunne fungere eller overhodet eksistere. Løgnen er et svik mot denne tilliten. En som forteller deg en løgn forsøker å få deg til å tro at ting er annerledes enn de virkelig er. Derigjennom forsøker vedkommende å få makt over deg, ved at dine oppfatninger skal rette seg etter hans vilje snarere enn etter saken selv. Man kan si at du umyndiggjøres av løgnen. Løgnen undergraver ens evne til å foreta frie og informerte valg. Å lyve er et brudd på samfunnskontrakten hvor vi betrakter hverandre som likeverdige, og det er særlig alvorlig når dem vi har satt til å styre samfunnet lyver til oss. Vi har krav på sannferdig informasjon, slik at vi kan foreta informerte valg om hvordan samfunnet bør utvikle seg.

I hverdagslivet finnes det riktignok en mengde situasjoner hvor vi både forventer og aksepterer bullshit, som hvis man skal holde en tale hvor man takker for maten, og alle er innforstått med at den egentlig ikke var særlig god. I vitenskapen verken forventer eller aksepterer vi normalt bullshit. Dog må det medgis at det produseres kaskader av bullshit ved akademiske institusjoner, men toleransen for bullshit er lavere i vitenskapen enn i noe annet område. Politikken havner i en mellomposisjon, ved at vi regner med at mye bullshit vil komme vår vei – ikke minst under valgkamper – men vi har begrenset toleranse for den og holder ofte politikere ansvarlige for løftene deres. Vi er

gjennomgående mer tolerante overfor bullshit enn for løgn, mer tolerante enn vi burde være. En statsråd som tas i å fare med bullshit, vil som regel i høyden få en liten ripe i lakken, mens en som tas i løgn ligger vesentlig dårligere an, nesten uansett hvor ubetydelig løggen måtte være. Det er ikke annet enn rett og rimelig at for eksempel en statsråd som tas i løgn må gå, men altfor mange slipper unna med uhorvelige mengder bullshit. Vi bør kreve at de politikerne som representerer oss og fatter viktige beslutninger for samfunnet vi skal leve i, snakker sant, og at de verken farer med løgn eller bullshit. Hvis mengden bullshit øker i politikken, er det et symptom på en dypere krise, på en relativisme – eller kanskje til og med en nihilisme – der det ikke lenger finnes noen genuine overbevisninger. Det er ikke en situasjon vi bør akseptere.

Dialogen

Hvis du skal være genuint sannhetssøkende, må du være i dialog med andre, fortrinnsvis med andre som er av en annen oppfatning enn hva du er. Vi kan si at sjakten er udialogisk mens ekkokammeret er antialogisk. I en dialog forholder vi oss både til et felles objekt og til hverandre. Man veksler på å snakke, og når man ikke snakker må man lytte. Å lytte er ikke bare å forstå det som blir sagt, men også å anerkjenne den som taler som en som også kan ha noe å tilføre. Etter å ha lyttet, må man svare på det som ble sagt. Hvis man ikke går frem på en slik måte, vil ingen dialog kunne finne sted. Hva er så formålet med dialogen? Å finne sannheten.

Det som kjennetegner en dialog, er ikke minst at den handler om et *objekt* i vid forstand. En dialog handler ikke bare om min mening eller din mening – en dialog er ikke det samme som to monologer. Derfor vil heller ikke et kompromiss mellom din og min mening være et suksesskriterium for dialogen. Dialogen handler om noe vi ønsker å komme til en enighet om, en sak

som ikke kan reduseres til din og min mening eller en mellomting av de to.

Det oppstår et fellesskap når vi søker sannheten sammen, og det fellesskapet må være der uansett hvor uenige vi måtte være i sak underveis. Uansett hvor uenig man måtte være med ens dialogpartner, må man forutsette at vedkommende forsøker å si noe som er sant. Fra det utgangspunktet at en annen forsøker å utsi sannhet, følger det ikke at det vedkommende sier faktisk er sant. Dialogens oppgave er å skille det sanne fra det usanne.

En dialog er uforutsigbar – du kan komme til å ende opp med å være forpliktet overfor en annen oppfatning om hva som er sant enn hva du hadde da du gikk inn i dialogen. Slik sett inneholder enhver dialog en risiko for at du kan måtte skille deg ad med noen av de oppfatningene du setter aller høyest. Dette er en risiko du må være villig til å ta. Hvis ikke du er det – hvis du forbeholder deg retten til å fastholde dine oppfatninger uansett hvor dialogen måtte føre deg – da har du heller ingenting i dialogen å gjøre. Da har du meldt deg ut av dialogen før den overhodet har begynt.

Den enkelte deltager i dialogen har rett til å trekke inn alt han eller hun mener er relevant. Og de andre har ikke bare en rett,

men faktisk en plikt til å ta stilling til om de påstandene som fremsettes er riktige eller ikke. Dialogdeltagerne må være underlagt en regel om at man må bøye seg for et bedre argument. Når du fremsetter en påstand overfor meg, har jeg i grunnen bare tre muligheter: (1) Jeg kan akseptere påstanden, (2) jeg kan be deg utdype den eller (3) jeg kan fremsette en ny påstand som viser at din påstand ikke er holdbar. Du har da de samme tre mulighetene i svaret til meg. Og slik fortsetter det.

I dialogen er flere regler forutsatt., som at man ikke bør motsi seg selv og at man bør behandle like tilfeller likt og ulike tilfeller relevant ulikt. I dialogen er vi nettopp deltakere i en felles søken etter sannhet. Derfor må også enhver deltager forplikte seg til bare å si det han eller hun mener er sant. Hvis en deltager i dialogen bevisst farer med usannheter eller bare produserer bullshit, har altså vedkommende i realiteten meldt seg ut av dialogen.

Den fremste forpliktelsen i dialogen er altså å opptre sannferdig. Den britiske filosofen Bernard Williams fremhevet oppriktighet og nøyaktighet som sannferdighetens to dyder. Med oppriktighet menes at man forteller hvordan man faktisk har oppfattet noe, og med nøyaktighet menes at man har bestrebet seg på å avdekke hvordan noe faktisk forholder seg. Du trenger

begge. Oppriktigheten er lite verdt hvis vedkommende ikke har gjort noe forsøk på å skille sant fra usant, og nøyaktigheten gir ingenting hvis vedkommende sier noe annet enn hva han tror er sant. Bare hvis du er i besittelse av disse to dydene, vil du være pålitelig. For å kunne handle hensiktsmessig, behøver du pålitelig informasjon, og det er som påpekt høyst begrenset hvor mye informasjon den enkelte alene kan samle. Derfor er det en god idé å trekke vekslers også på informasjon som andre har samlet inn. For å kunne stole på denne informasjonen, må du kunne stole på den som har innhentet informasjonen, at vedkommende i minste forsøker å snakke sant, og er oppriktig og nøyaktig.

Sannhet og sivilisasjon

Å være genuint sannhetssøkende og å la avvikende synspunkter slippe til, er grunntrekk ved det liberale demokratiet. Et levedyktig demokrati behøver friksjon. Slik sett bør vi ønske velkommen oppfatninger som strider mot våre egne, og deretter kan vi forsøke å tilbakevise dem, noe som enkelte ganger fører til at det er våre egne overbevisninger som blir tilbakevist. For vi kan aldri slå oss til ro med at vi endelig er i besittelse av sannheten om noe som helst. Det vi oppfatter som sant er slik sett noe som alltid er underveis, noe provisorisk. Vi kan aldri hvile på laurbærene, fordi det som i dag kan virke selvnynsende sant i morgen kan virke som en håpløs vrangforestilling. Betyr det da at vi aldri rykker nærmere sannheten om verden? Det ville være en overdrivelse. Selv om vi aldri kan vite om vi har funnet frem til den endelige sannheten om noe som helst, legger vi i det minste stadig noen feiltagelser bak oss.

Vi får, når alt kommer til alt, kanskje ikke så mye ut av å analysere selve sannhetsbegrepet. Det er kanskje heller ikke så farlig. Kanskje sannhetsbegrepet er hva vi kaller "logisk primitivt" – det betyr i så fall at vi ikke kan analysere det ut fra noe enda mer grunnleggende. For alle praktiske formål kommer klarer vi oss med beskrivelsen som husmødrene på Vettakollen ga Arne Næss i 1938: Noe er sant hvis det *er* slik. Det er kanskje ingen dyp eller interessant sannhet å avdekke om hva sannhet er, men det betyr slett ikke at vårt forhold til sannheten er uproblematisk. Tvert imot: Det er nå de virkelige problemene kommer, når vi forflytter oss fra den metafysiske sfæren til den konkrete virkeligheten vi lever og handler i: en verden med store mengder propaganda, *spin* og bullshit og løgn.

Det største problemet er kanskje ikke at vi lever i en verden med underskudd på sannhet, men heller at vi har et overskudd. Mengden sanne påstander om verden øker i et forrykende tempo, og vår vanskeligste oppgave er ikke nødvendigvis å skille løgn fra sannhet, men å orientere oss i overfloden av sannheter. Og det er ikke så enkelt. Det er klart dette stiller store krav til oss. Kant beskriver opplysningstanken som et imperativ om å bruke sin *egen forstand* for å overskride sin "selvforskyldte umyndighet". Det betyr ikke at jeg skal neglisjere det andre har tenkt, men det innebærer at jeg selv må ta ansvar for

hva jeg tenker og holder for sant og godt, og ikke minst for hva jeg meddeler andre.

Jeg må forplikte meg overfor de to sannferdighetsdydene som fremheves av Bernhard Williams: oppriktighet og presisjon. Jeg skal bare si hva jeg virkelig mener er tilfelle, og jeg må gjøre mitt ytterste for å få det riktig. At jeg forsøker å være sannferdig er imidlertid ingen garanti for at det jeg sier faktisk er sant. Sannheten er *evidens-transcendent*. Med det mener vi at den alltid er prinsipielt hinsides hva vi har belegg for å hevde. En annen måte å si det på er: Uansett hvor gode grunner vi har for å holde noe for å være sant, er det alltid rom for at vi kan ta feil. Dette er en fallibilistisk innsikt. Vi kan aldri være helt sikre på at noe som helst av det vi holder for sant, faktisk *er* sant. Vi må derfor alltid holde muligheten åpen for at vi har tatt feil, og lete videre etter nye sannheter. Bare da kan jeg virkelig sies å opptre ansvarlig og myndig som sannhetssøker.

Å ha ansvar for egne oppfatninger, innebærer også man må være villig til å forsvare dem. Men da må også folk få anledning til akkurat det. Folk må kort sagt ha anledning til å danne seg sine egne oppfatninger og til å gi uttrykk for dem, uten at for eksempel staten skal gå inn og bestemme hvilke oppfatninger de skal ha. Hvis det skal skje fremskritt i vår forståelse

av oss selv, andre og verden, må folk ha anledning til å presentere, diskutere og kritisere ideer. En slik åpen idéutveksling vil gi sannheten størst mulig anledning til å fremtre. Så kunne man kanskje tro at når sannheten vel er kommet til syne, har ytringsfriheten gjort sitt, og kan legges til side. Men så enkelt er det selvfølgelig ikke. I ethvert samfunn som skal være oppriktig sannhetssøkende, må ytringsfriheten fastholdes som en grunnpilar.

Et grunntrekk ved det liberale demokratiet er at den enkelte borger har retten til å søke lykken eller leve livet sitt slik han eller hun finner det tjenlig, såfremt dette ikke innebærer en krenkelse av andres tilsvarende rettighet. Friheten til å forfølge ens egen livsplan er en grunnleggende rettighet som i sin tur impliserer andre rettigheter, som ytringsfrihet og religionsfrihet, og disse rettighetene har ikke noe demokratisk flertall anledning til å sette til side selv om det skulle ønske det. Hvis det finnes slike rettigheter har vi allerede akseptert et skille mellom hva flertallet skulle mene og hva som er sant eller rett. Rettighetstanken overskrider den til enhver tid rådende flertallsoppfatningen. Slik sett fordrer rettighetstanken at man har en solid porsjon realisme i ens sannhetsbegrep.

En fordel med et realistisk sannhetsbegrep er at vi kan si at

virkeligheten selv rettferdiggjør visse måter å snakke om virkeligheten på og motsier andre. Det betyr at vi med rette kan fastholde visse oppfatninger som sanne uansett hvilken makt noen med en annen oppfatning måtte ha, enten det skulle dreie seg om en diktator eller et demokratisk flertall. Det finnes med andre ord en standard for bedømmelse av oppfatninger, og denne standarden føyer seg ikke av maktbruk. En annen måte å si dette på, er at sannheten først og fremst er de svakes våpen, ikke de sterkes. Det er derfor det er så viktig for totalitære regimer å undertrykke genuin sannhetssøken. Uten sannhet finnes kun den sterkestes rett. Uten sannhet har vi ikke noe annet redskap for politisk debatt enn at alle roper ut sine respektive fortellinger, og hvor det eneste korrektivet til en fortelling blir en annen. Da vil normalt den som roper høyest vinne.

Sannheten er en forutsetning for sivilisasjon. Uten respekt for sannhet, har vi ikke lenger grunn til å stole på hverandre, og uten tillit, forvitrer sivilisasjonen. Uten tillit til at vi overbringer pålitelig informasjon til hverandre, kan vi ikke basere oss på den. Tillit løser et problem vedrørende mellommenneskelig usikkerhet. Det er alltid risiko involvert i samhandling med andre. Tilliten er basert på en trosakt som gjør det mulig for deg å håndtere denne usikkerheten, slik at du faktisk kan samhandle med dem. Når tilliten forvitrer, blir resultatet isolerte grupper

og individer. Det er symptomatisk at tilliten har hatt aller dårligst kår i totalitære regimer hvor sannheten har vært underordnet et politisk program. Tillitsnivåene forblir lave lenge etter at de totalitære regimene har kollapset fordi tilliten bygges langsomt over tid. Men den kan rives ned på et blunk.

Er det blitt verre? Det er det i grunnen ikke grunn til å tro. Politikken har alltid vært et domene der sannheten har hatt lite gunstige kår. Allerede i Platons *Staten* heter det at det er av det gode at statens ledere forteller folket en "nobel løgn" hvis det fremmer statens stabilitet. Så skal det sies at slett ikke alle løgner i politikken er av det noble slaget. Til tross for all propaganda, løgn, og bullshit, er det ikke urimelig å hevde at sannheten faktisk hadde ganske gode kår i politikken etter 2. verdenskrig og fremover, i hvert fall sammenlignet med de foregående århundrene. Selv om Trump etter alt å dømme er den største produsenten av løgn og bullshit som noensinne har hatt presidentembetet i USA, var som nevnt hans forgjenger etter alt å dømme en av de mest sannferdige.

Det kunne en stund se ut til å være grunn til forsiktig optimisme på sannhetens vegne i politikken. På grunn av informasjonstilfanget som er blitt borgerne til del, kunne det se ut til at politikere måtte bli forsiktige med å lyve eller å tøyne sannheten

så langt at den bare med en hårsbredd unngikk å bli en løgn. Populistiske partiers fremvekst i nyere tid, og selvsagt USAs nåværende president, har gitt oss grunn til å dempe optimismen mer enn en smule.

Vi lever foreløpig *ikke* i en verden av post-sannhet. Riktignok er offentligheten blitt stadig mer oppsplintret i deloffentligheter, og det finnes ekkokamre. Men de fleste aktører bryr seg om sannhet og usannhet, og ser ikke på språket utelukkende som et redskap i et rent strategisk spill hvor man kan score poenger. Men det forutsetter som nevnt tillit. Tilliten hviler på en antakelse av at den som snakker er sannferdig, og det betyr nærmere bestemt at den som taler er oppriktig og nøyaktig. Hvis disse dydene ikke respekteres, forvitrer tilliten, og det med god grunn.

Videre lesning

Baggini, Julian: *A Short History of Truth: Consolations for a Post-Truth World*. London: Quercus 2017.

Ball, James: *Post-Truth: How Bullshit Conquered the World*. London: Biteback 2017.

Blackburn, Simon: *Truth: A Guide for the Perplexed*, London: Allen Lane 2005.

Blackburn, Simon & Simmons, Keith (red.): *Truth*, Oxford: Oxford University Press 1999.

Burgess, Alexis G. and Burgess, John P. (red.): *Truth*, Princeton: Princeton University Press 2011.

Davis, Evan: *Post-Truth: Why We Have Reached Peak Bullshit and What We Can Do About it*. London: Little, Brown 2017.

Frankfurt, Harry: *On Bullshit*. Princeton: Princeton University Press 2005. (Norsk oversettelse: *Om Bullshit*. Oslo: Krakiel forlag 2008.)

Nichols, Tom: *The Death of Expertise: The Campaign against Established Knowledge and Why it Matters*. Oxford: Oxford University Press 2017.

Sunstein, Cass R: *#Republic: Divided Democracy in the Age of Social Media*. Princeton: Princeton University Press 2017.

Williams, Bernard: *Truth and Truthfulness: An Essay in Genealogy*. Princeton: Princeton University Press 2002.

Mange mener at sannheten er truet i vår tid, ikke minst i politikken. Det hevdes at vi er gått inn i en tilstand av «post-sannhet». Med det menes en tilstand hvor sannheten, slik vi tradisjonelt har forstått den, ikke lenger har noen normativ kraft. Er objektive fakta blitt mindre viktige for å forme den offentlige opinionen enn appeller til følelser og personlige trosoppfatninger?

I denne pamfletten redegjør filosof Lars Fr. H. Svendsen for begreper som «sannhet», «sannaktighet», «post-sannhet», «løgn» og «bullshit», og viser hvorfor sannhet er et så grunnleggende fenomen i menneskelivet. Han hevder videre at i den grad det er et spesielt sannhetsproblem i dagens kultur, knytter det seg ikke til hvilken sannhetsteori som skulle være riktig, men til hvem som har autoritet til å forvalte sannheten.

civita

www.civita.no

9 788292 581896